

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/60743>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Het Romeinse aardewerk uit Bodegraven, locatie Oud Bodegraafseweg/Overtocht

R.A.J. Niemeijer

Auxiliaria 2

HET ROMEINSE AARDEWERK UIT BODEGRAVEN
LOCATIE OUD BODEGRAAFSEWEG/OVERTOCHT

R.A.J. Niemeijer

Nijmegen 2004

Colofon

Opdrachtgever: BAAC bv

Titel: Het Romeinse aardewerk uit Bodegraven, locatie Oud Bodegraafseweg/Overtocht

Auteur: R.A.J. Niemeijer

Redactie: M. Polak

Afbeeldingen: P. Dijkstra (BAAC bv)

Autorisatie: M. Erdrich

Auxiliaria

Met de term auxilia werden in het Romeinse leger de hulptroepen aangeduid, de lichtbewapende specialisten die de uit zware infanterie bestaande legioenen ter zijde stonden. De auxilia waren mobieler en werden ingezet voor taken waarvoor de legioenen niet waren toegerust of waarvoor een zware inzet onnodig werd geacht.

Auxiliaria betekent zoveel als 'dingen die betrekking hebben op de auxilia' en refereert aan een gelijknamige bijdrage van de hand van J.E. Bogaers aan de Akten des XI. Internationalen Limeskongresses uit 1977.

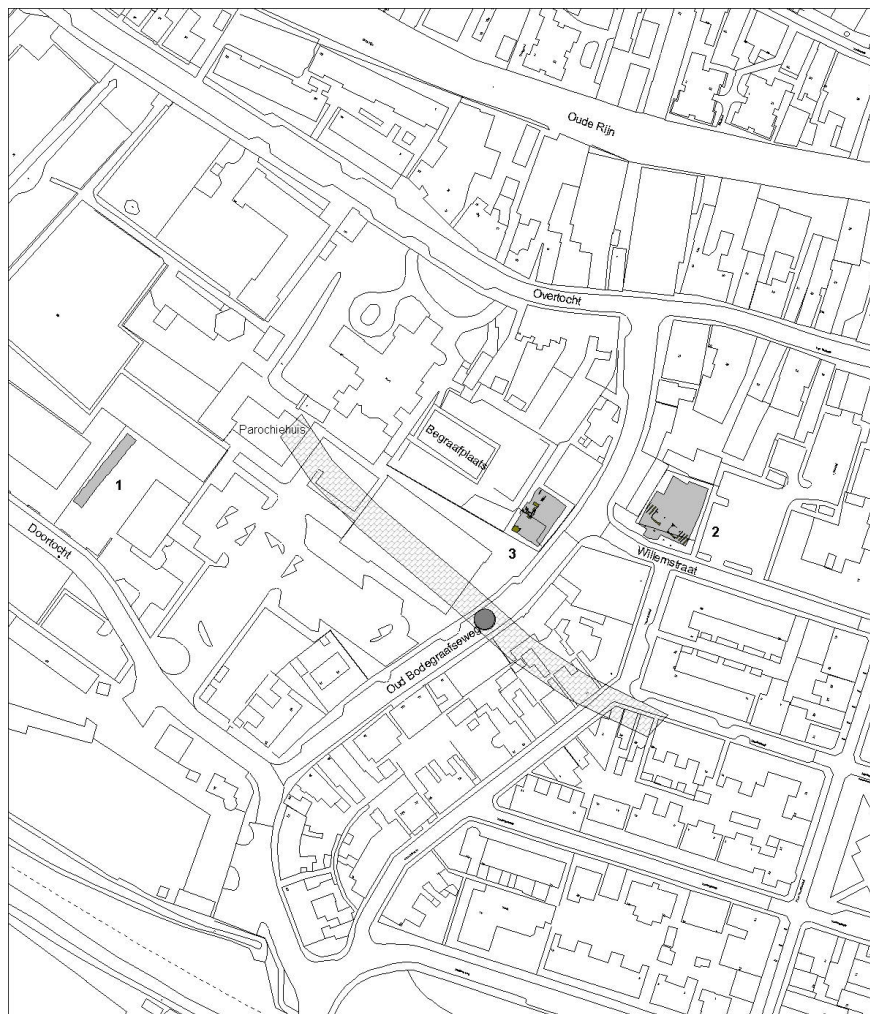
© Auxilia, Nijmegen, mei 2004.

ISBN: 90-77744-02-9

Auxilia, archeologisch projectbureau van de KUN
Heyendaalseweg 121
6525 AJ Nijmegen

Inhoud

1 De context.....	7
2 Het aardewerk.....	7
3 Samenstelling van het gedraaide aardewerk.....	7
4 Verspreiding	12
Afkortingen	13
Literatuur.....	13

Afb. 1 Situering van het onderzoek van de AWN nabij de Oud Bodegraafseweg in Bodegraven. Bij nummer 2 aan de Willemstraat is een poortgebouw van een kleine Romeinse versterking te herkennen. Niet op schaal.

1 De context

In december 2003 en februari 2004 heeft BAAC bv in samenwerking met Auxilia een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) uitgevoerd aan weerszijden van de Oud Bodegraafseweg en ten noorden van de Overtocht in het centrum van Bodegraven. In deze omgeving werden op grond van eerder onderzoek door de afdeling Rijnstreek van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) onder andere sporen verwacht van een Romeinse versterking, vermoedelijk een klein castellum. Tijdens het onderzoek zijn houtresten aangetroffen die aansluiten bij de eerder door de AWN gedane vondsten, maar deze voegen weinig toe aan het reeds bekende beeld.¹

2 Het aardewerk

Tijdens het onderzoek zijn 568 stuks aardewerk aangetroffen uit de Romeinse tijd. Daarnaast is nog een grote hoeveelheid postmiddeleeuwse keramiek verzameld. Het Romeinse aardewerk is gedetermineerd aan de hand van de gebruikelijke literatuur voor Romeinse vindplaatsen in ons land en ingevoerd met behulp van het programma Limesdet versie 2.0.

Bij de bewerking van het materiaal is een antwoord gezocht op de volgende vragen:

- Wat is de samenstelling van het Romeinse aardewerk?
- Wat zegt het materiaal over de datering van de vindplaats?
- Hoe is het aardewerk verspreid over de vier locaties?

3 Samenstelling van het gedraaide aardewerk

In totaal zijn 568 stuks aardewerk van circa 237 individuen aangetroffen. Tabel 1 geeft een overzicht per materiaalgroep. Gladwandige scherven zijn ingevoerd onder de noemer kruiken en amforen, tenzij vastgesteld kon worden dat ze zeker niet tot een gladwandige kruik of kruikamfoor hebben behoord. In de kolom N is het aantal scherven per materiaalgroep weergegeven. Het MAI, of minimaal aantal individuen, is gebaseerd op rand-, wand- en bodemfragmenten. Vanwege de schaarste aan scherven is de randindex niet apart vermeld.

In totaal zijn 99 randscherven geregistreerd met een totale randindex van 13,78.² Op basis hiervan is de fragmentatiegraad berekend, die ongeveer overeenkomt met het gemiddelde van enkele Nederlandse castella.³ Het Romeinse aardewerk is dus niet sterker of minder sterk gefragmenteerd dan op andere vindplaatsen langs het Nederlandse deel van de limes.

¹ De resultaten van het onderzoek zijn beschreven in Habraken/Van Mousch 2004.

² Voor het berekenen van de randindex is van elke randscherf gemeten hoeveel procent het uitmaakt van de totale potrand, waarna het percentage is gedeeld door 100.

³ De fragmentatiegraad is berekend door de randindex te delen door het aantal randscherven. Bij de randscherven uit Bodegraven bedraagt de uitkomst 13,92, dat wil zeggen dat een randscherf gemiddeld bijna 14% van een complete rand uitmaakt. In Alphen aan den Rijn is de fragmentatiegraad 17,83 bij een totaal aantal randscherven van 3849, in Leiden-Roomburg 15,13 bij een totaal van 1120 randscherven en in Vechten 15,54 bij een totaal van 1319 randscherven.

materiaal	N	N%	MAI	MAI%
terra sigillata	52	9,15	43	18,14
geverfde waar	30	5,28	22	9,28
Belgische waar	13	2,29	9	3,80
Waaslands	25	4,40	10	4,22
kruiken en amforen	232	40,85	61	25,74
gladwandig	5	0,88	3	1,27
dikwandig	23	4,05	16	6,75
ruwwandig	155	27,29	56	23,63
handgevormd	33	5,81	17	7,17
totaal	568	100,00	237	100,00

Tabel 1 Het Romeinse gedraaide aardewerk uit Bodegraven. Verdeling per materiaalgroep. N = aantal scherven; MAI = minimaal aantal individuen, gebaseerd op alle scherven.

In tabel 2 zijn de materiaalgroepen verder uitgesplitst in categorieën en typen. De terra sigillata bestaat uit 52 fragmenten van 43 individuen. Daarmee is het in omvang de derde aardewerkgroep die hier vertegenwoordigd is. Ongeveer de helft is geproduceerd in Zuid-Gallië, in het pottenbakkerscentrum van La Graufesenque bij Millau, dat in de eerste eeuw na Chr. de grootste exporteur van terra sigillata naar onze streken was. De overige 22 exemplaren zijn van een Oost-Gallisch fabrikaat, dat vanaf het tweede kwart van de tweede eeuw te dateren is. Het bord Dragendorff 32 komt pas vanaf het derde kwart van deze eeuw voor.

Vier Zuid-Gallische stukken zijn gestempeld. Een bakje Dragendorff 24/25 draagt een bodemstempel [B]ASSIO. Dit stempel wordt gedateerd tussen 50-70 na Chr.⁴ Een tweede bakje van hetzelfde type is gestempeld [FELI]XSEV, en wordt gedateerd tussen 55-80 na Chr.⁵ Twee borden dragen een stempel van Modestus; één bord Dragendorff 15/17 is gestempeld OFMODESTI, en dateert tussen 45-65 na Chr.;⁶ het tweede stempel leest MODEST.F en wordt gedateerd tussen 40-65 na Chr.⁷ Alle drie de pottenbakkers waren werkzaam in La Graufesenque.⁸

Eveneens vier individuen zijn versierd. Een randfragment van een kom Dragendorff 29 laat nog net een rij van grote parels zien; bij een tweede kom van dit type is de benedenzone gedecoreerd met een groot blad. De potvorm komt na ca. 90 na Chr. niet meer voor. Een klein fragment van een Oost-Gallische kom Dragendorff 37 toont nog net een eierlijst zonder tong, bestaande uit drie ringen. Het laatste versierde fragment is eveneens van een Oost-Gallische Dragendorff 37. De scherp is sterk gesleten, waardoor de decoratie niet goed te determineren is. Wel kan vastgesteld worden dat onder de eierlijst de beschikbare ruimte niet onderverdeeld is.

De geverfde waar komt voor in de technieken a tot en met d⁹ en in de gemarmerde variant. In totaal zijn zestien bakers, een beker of bakje, twee borden, en drie onbepaalde vormen aangetroffen. Zes bakers en twee borden van het type Brunsting 17a zijn uitgevoerd in techniek a, oranje op wit. Bij bakers komt deze techniek vooral voor vanaf 40 tot het einde van de eerste eeuw, de borden zijn typisch voor de tweede eeuw. Vier bakers en een onbepaalde vorm hebben een donkere deklaag op een witte kern. Deze

⁴ Polak 2000, 180, B26.

⁵ Idem, 226, F26.

⁶ Idem, 270, M77.

⁷ Idem, 272, M87.

⁸ Bassus i heeft mogelijk ook in Carrade gewerkt (Polak 2000, 177).

⁹ Brunsting 1937, 70-71.

materiaal	categorie	type	N	MAI
terra sigillata	Zuid-Gallisch	Dragendorff 15/17	9	5
		Dragendorff 16	1	1
		Dragendorff 18	2	2
		Dragendorff 24/25	7	6
		Dragendorff 27	2	1
		Dragendorff 29	3	2
		Hofheim 12	2	1
		bord	2	2
		bakje	1	1
	Oost-Gallisch	Dragendorff 18/31	7	7
		Dragendorff 32	1	1
		Dragendorff 33	3	3
		Dragendorff 37	2	2
		bord	1	1
		kom	1	1
		schotel	1	1
		onbekend	7	6
geverfde waar	techniek a	Brunsting 17a	5	2
		beker	6	6
	techniek b	beker	4	4
		onbekend	1	1
	techniek c	Niederbieber 32	1	1
		beker	5	5
		onbekend	1	1
	techniek d	Niederbieber 31	1	1
Belgische waar	terra nigra	onbekend	6	1
		Holwerda 27	1	1
		Holwerda 28	3	1
		Holwerda 81	2	1
		bord	1	1
		pot	1	1
		onbekend	5	4
Waaslands	blauwgrijs	Arentsburg 140/142	22	9
		onbekend	3	1
kruiken en amforen		Hofheim 50/51	22	5
		Hofheim 62	6	2
		Niederbieber 67	1	1
		Dressel 20	21	4
		amfoor	21	5
		tweeledig oor	3	2
		drieledig oor	1	1
		onbekend	157	41

*Tabel 2 Typo-morfologisch overzicht van het Romeinse gedraaide aardewerk.
N = aantal scherven; MAI = minimaal aantal individuen, gebaseerd op alle scherven.*

materiaal	categorie	type	N	MAI
gladwandig		Stuart 147	2	2
		onbekend	3	1
dikwandig		Brunsting 37	4	4
		Stuart 149	5	5
		wrijfschaal	5	2
		dolium	7	3
		onbekend	2	2
ruwwandig		Stuart 201A	54	12
		Stuart 204	1	1
		Stuart 210	11	3
		Stuart 215/216	1	1
		Stuart 218	1	1
		Niederbieber 89	21	6
		Niederbieber 120A	6	6
		bord	1	1
		deksel	4	4
		kom	1	1
		onbekend	54	20
handgevormd	potgruismagering	tweedelig	1	1
	plantaardige magering	tweedelig	7	3
		driedelig	1	1
		onbekend	24	12
totaal			568	237

Tabel 2 (vervolg).

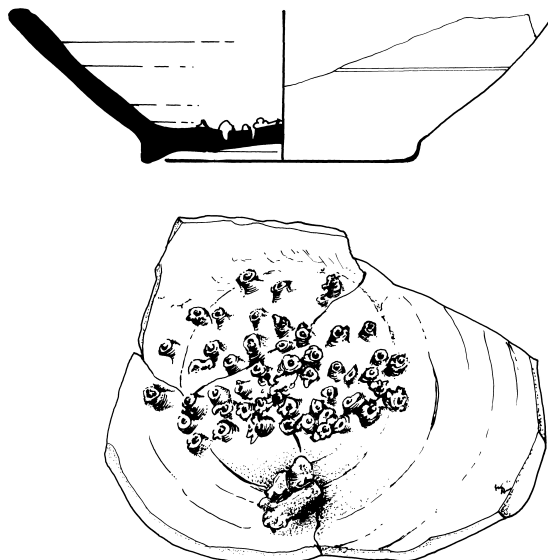
techniek b verdringt a bij bekens aan het eind van de eerste eeuw, en heeft de overhand in de eerste helft van de tweede eeuw. Een donkere deklaag met een rode kern hebben zes individuen, waarvan één beker Niederbieber 32. Deze techniek c en dit type worden vanaf het midden van de tweede eeuw gedateerd. Een beker Niederbieber 31 in techniek d, de 'Qualitätsware', dateert vanaf het laatste kwart van de tweede eeuw. Gemarmerd aardewerk lijkt vanaf het einde van de eerste eeuw opgekomen te zijn.

Elf bekens, een beker/bakje en een onbekende vorm zijn gedecoreerd: één exemplaar in techniek b heeft zandbestrooiing, een beker in techniek c heeft dellen, de overige individuen zijn gearceerd.

Bij de Belgische waar is alleen de terra nigra vertegenwoordigd. In totaal zijn negen individuen aangetroffen, waaronder twee borden, twee potten en een parelurn. De pot Holwerda 27 hoort vooral in de tijd van Claudius en Nero thuis. Ook de parelurn en de twee borden moeten op grond van de vorm en het baksel in de eerste eeuw gedateerd worden.

Negen grote voorraadpotten van het type Arentsburg 140-142 zijn in het Waaslandse blauwgrijze baksel uitgevoerd. Daarnaast is nog een wandscherf van een kleinere vorm aangetroffen in dit baksel, dat vanaf de Flavische tijd opkomt en zeker tot en met het derde kwart van de derde eeuw voorkomt.

De groep kruiken en amforen is verreweg de grootste aardewerkgroep die in Bodegraven is aangetroffen. Op basis van alle fragmenten zijn 61 individuen gereconstrueerd, waarvan bij de meerderheid geen vorm was vast te stellen. Van

Afb. 2 Bodem van een onbekende vorm van gladwandig beige aardewerk. In de bodem lijken gaatjes geprikt, die echter niet geheel doogeprikt of weer dichtgesmeerd zijn. Schaal 1:2.

vijf exemplaren was vanwege de dikte van de wandfragmenten duidelijk dat ze tot een grote amfoor behoren. Van de individuen die wel aan een type konden worden toegewezen, behoren er vier tot het type Dressel 20, de grote olijfolieamfoor uit Zuid-Spanje; één daarvan is verbrand. Daarnaast zijn nog randfragmenten van een amfoor Hofheim 62 en een kruikamfoor Niederbieber 67 verzameld. De kruiken zijn vertegenwoordigd door vijf exemplaren van het type Hofheim 50/51.

Eén wandscherf van een gladwandige kruik of kruikamfoor draagt een graffito VI en een deel van wat een B, P, of R zou kunnen zijn.

Het gladwandige aardewerk wordt vertegenwoordigd door twee kleine dolia Stuart 147, en een bodem van een individu waarvan de vorm en functie niet duidelijk zijn. Het lijkt te gaan om een bodem van een kruik of kruikamfoor, met een scherp gevormde standring, waar in de bodem gaatjes geprikt lijken (afb. 2). Deze gaatjes met een maximale doorsnede van 1 mm zijn echter niet door de bodem heen geprikt of ze zijn dichtgesmeerd; de buitenkant van de bodem, tussen de standring, is netjes afgewerkt.

Onder het dikwandige aardewerk bevinden zich elf wrijfschalen, waarvan vijf met een horizontale rand type Stuart 149, vier met verticale rand type Brunsting 37 dat vanaf de tweede eeuw voorkomt, en twee onbekende vormen. Ook zijn fragmenten van drie grote dolia aangetroffen.

Het ruwwandige aardewerk is met 56 individuen, waarvan in 36 gevallen de vorm te bepalen was, na de kruiken en amforen het best vertegenwoordigd. Ongeveer tweederde is reducerend gebakken, waardoor de scherven een grijze kleur hebben. De overige exemplaren variëren in kleur van beige en bruin tot oranje. De kookpotten zijn het best vertegenwoordigd, met twaalf exemplaren met rond omgeslagen rand Stuart 201A en zes potten met dekselgeul Niederbieber 89, die vanaf het midden van de tweede eeuw voorkomen. Daarnaast zijn nog tien deksels, vier kommen, drie borden en een beker gereconstrueerd.

Behalve op de draaischijf vervaardigd aardewerk is ook uit de hand gevormde keramiek aangetroffen. Er zijn zeventien individuen onderscheiden, waarvan zestien met plantaardig materiaal gemagerd zijn; één exemplaar is met potgruis verschaald. Van vijf individuen kon de vorm worden vastgesteld. Het met potgruis gemagerde exemplaar heeft een tweeledige vorm met een korte hals en

platte rand; van de vier met plantaardige magering hebben er twee ook een tweeledige vorm met een korte hals, één is tweeledig zonder hals, en een derde pot is driedelig van vorm. Eén wandscherf is besmeten, de overige zijn geglad.

4 Verspreiding

Verreweg het meeste Romeinse aardewerk komt van locatie 3 (werkput 2 en 5), gevolgd door locatie 4 (werkput 1; werkput 6 heeft geen Romeinse sporen en vondsten opgeleverd). De meest noordelijke locatie (locatie 1 = werkput 4) heeft geen Romeinse sporen en maar vier Romeinse scherven opgeleverd; de meest zuidelijke (locatie 2 = werkput 3) drie stuks Romeins aardewerk, waaronder een kommetje van Zuid-Gallische terra sigillata van het type Dragendorff 24/25 met het bodemstempel [FELI]XSEV, maar geen Romeinse sporen.

Locatie 3 ligt ten westen van de Oud Bodegraafseweg, een in de 19de eeuw gedempte veenstroom die al in de Romeinse tijd actief was. In het oosten van put 2 is deze wetering nog net aangesneden. Waarschijnlijk zijn de jongste Romeinse scherven die in deze put zijn aangetroffen, hiermee in verband te brengen: fragmenten van twee borden uit Oost-Gallische sigillata, een wrijfschaal met verticale rand, twee voorraadpotten in Waaslands blauwgrijs aardewerk en een ruwwandige kookpot met dekselgeul. Zij dateren overwegend vanaf de tweede helft van de tweede eeuw na Chr.

Het overige aardewerk, circa 116 individuen, komt uit een zone met veel verspoeld hout, en is veel ouder. Het meeste aardewerk komt vooral in de tijd van Claudius en Nero voor.¹⁰ Negen individuen zijn verbrand. Of dit in verband mag worden gebracht met de Bataafse opstand in 69/70 is niet duidelijk. In ieder geval ontbreken hier duidelijk Flavische vormen.¹¹

In put 5 is behalve wat verspoeld hout een palenzwerm aangetroffen. Op een bord uit Oost-Gallische sigillata van het type 18/31 na suggereert ook hier het aardewerk een datering in de pre-Flavische tijd.

Locatie 4 ligt aan de oostzijde van de Oud Bodegraafseweg. In werkput 1 is het oostelijke talud van de gedempte veenstroom aangesneden. In de vondstlagen die hier zijn aangetroffen, bevonden zich 140 fragmenten van circa 80 aardewerkindividen uit de Romeinse tijd. Ook op de diepste aangesneden niveaus is echter nog na-Romeins materiaal tevoorschijn gekomen.

Het aardewerkspectrum bestaat voor een groot deel uit vormen die vooral na het midden van de tweede eeuw voorkomen, zoals de kookpotten met dekselgeul Niederbieber 89, de in techniek c geverfde beker Niederbieber 31 en de beker Niederbieber 32 in Qualitätsware. Vormen die per se in de eerste eeuw thuishoren, komen hier niet voor.

¹⁰ Holwerda 27 in terra nigra, Zuid-Gallische sigillatavormen als Dragendorff 15/17, 16, 24/25 en 29.

¹¹ Zoals bijvoorbeeld het Zuid-Gallische bakje en bord Dragendorff 35 en 36.

Afkortingen

Arentsburg	Typologie volgens Holwerda 1923.
Brunsting	Typologie volgens Brunsting 1937.
Dragendorff	Typologie volgens Dragendorff 1895.
Dressel	Typologie volgens Dressel 1899.
Hofheim	Typologie volgens Ritterling 1912.
Holwerda	Typologie volgens Holwerda 1941.
Niederbieber	Typologie volgens Oelmann 1914.
Stuart	Typologie volgens Stuart 1962; 1976.

Literatuur

- Brunsting, H., 1937: *Het grafveld onder Hees bij Nijmegen. Een bijdrage tot de kennis van Ulpia Noviomagus*, Amsterdam (Archaeologisch-Historische Bijdragen, 4).
- Dragendorff, H., 1895 : Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, *Bonner Jahrbücher* 96-97, 18-155.
- Dressel, H., 1899: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, XV, Pars 1, Berlin.
- Habraken, J. & R. van Mousch 2004: *Bodegraven Oud Bodegraafseweg/Overtocht. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*, 's-Hertogenbosch (BAAC-rapport 03.184/04.016).
- Holwerda, J.H., 1923: *Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg*, Leiden.
- Holwerda, J.H., 1941: *De Belgische waar in Nijmegen*, s.l. (Beschrijving van de verzameling van het Museum G.M. Kam te Nijmegen, 2).
- Oelmann, F., 1914: *Die Keramik des Kastells Niederbieber*, Bonn (Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik, 1).
- Polak, M., 2000: *South Gaulish Terra Sigillata with Potters' Stamps from Vechten*, Nijmegen (Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Supplementum 9).
- Ritterling, E., 1912: Das frühromische Lager bei Hofheim im Taunus, *Annalen des Vereins von Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung* 40.
- Stuart, P., 1962: *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen*, Nijmegen (Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Supplement 43 = Beschrijving van de verzamelingen in het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen, 6 [Leiden 1963; herdruk Nijmegen 1977]).
- Stuart, P., 1976: *Een Romeins grafveld uit de eerste eeuw te Nijmegen. Onversierde terra sigillata en gewoon aardewerk*, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden 57, 1-148 (= Beschrijving van de verzamelingen in het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen, 8 [Nijmegen 1977]).